

Češke braće). Pored toga treba spomenuti i brojne duhovne pjesme, psalme pisane metričkim stihom, meditacije, propovijedi, molitve i nadgrobne govore.

Čitavo jedinstveno djelo Komenskoga bilo je nadahnuto i vođeno nepresušnom ljubavi prema ljudima, prema svim ljudima, kako je to izrazio u geslima „*Omnes omnia omnino*“ i „*Omnia sponte fluant, absit violentia rebus*“. Njegovo je djelo svijetlilo kao spasonosna duga nad potopom tamnog vremena i svijetli nam i danas.

Jan B. Čapek

ANTIČKI TUNIS,

Rimska vladavina Tunisom samo je djelomično ispunila kronološki pojam antike, a prije pregleda povijesti i arheologije rimskog razdoblja potrebno je kratko se osvrnuti na predrimsko doba.

Obično se predrimska antika vezuje uz Kartagu, pojam otpora rimskom ekspanzionizmu i pojam jake državne formacije na tlu Sjeverne Afrike. Osnovana 814. g. pr. n. e., Kartaga nije bila prva fenička kolonija na tom području (prethodili su Utika, Leptis, Hadrumeta, Hipona). Poznata je legenda o princezi Elisi koja iz Tira na libanonskoj obali bježi pred Pigmalionom prema zapadu i dolazi na obalu Sjeverne Afrike, na najbližu točku između Afrike i Sicilije, na prelaz između istočnog i zapadnog dijela Mediterana. Vergilije će, mnogo godina kasnije, povezati legendu o Elisi s Didonom i Enejom, praocem Rimljana. Preuzet će i priču o volovskoj koži koja je poslužila određivanju areala Kartage: priča kaže da su domorodačka plemena dozvolila feničkim došljacima osnivanje kolonije na površini koju pokriva odrana koža vola, ali su se lukavi Levantinci dosjetili jadu i od jedne kože izrezali tanke trake te, spojivši ih, omeđili sasvim pristojnu površinu potrebnu za osnivanje grada.

Nije bilo potrebno mnogo vremena da se novi grad osamostali i stvori jaku flotu i vojsku kojom je ubrzo, zahvaljujući izvanrednom strateškom položaju, postao prva trgovačka sila Mediterana. U 6. st. pr. n. e. Kartažani u više navrata onemogućavaju grčku kolonizaciju u svojoj interesnoj sferi, ali nisu mogli potpuno spriječiti prodor Grka u zapadni mediteranski bazen i u svoje najbliže susjedstvo, na Siciliju. Čitavo 5. st. pr. n. e. ratuju Kartažani i Grci sa Sicilije s naizmjeničnim porazima i pobjedama ali bez definitivne odluke, tako da tek punski ratovi donose propast Kartage.

Rim se već u 3. st. pr. n. e. osjeća dovoljno jakim da ugrozi kartaški Imperij, koji se u to vrijeme prostirao od Libije i Tunisa, preko Magreba na Iberski poluotok, te na velike otoke zapadnog Mediterana: Korziku, Sardiniju, Siciliju, zajedno s Balearima i Maltom. Prvi punski rat (264–241. g. pr. n. e.) protiče u saznanju Rimljana da se Kartaga može pobjediti u njenu elementu, na moru. Kombinirajući morsku i kopnenu vojnu taktiku, oni pobjeđuju kartašku flotu kod Egatskih otoka. U drugom punskom ratu Hanibal prenosi ratne operacije u Italiju gdje se prebacio kopnenim putem preko Španjolske i teških alpskih prijelaza. Bez odlučujućeg uspjeha, operacija je propala usprkos kartaškom uspjehu u bitki kod Kane. Bitka kod Zame, južno od Kartage, u kojoj je Scipion porazio Hanibala, označila je kraj i drugom sukobu, te je mir potrajao do 149. g. pr. n. e. kad se rat ponovo rasplamsava, ali Scipion Emilijan definitivno poražava Kartažane i uništava grad 146. g. pr. n. e.

Afrika je tako postala jedna od prvih rimskih izvanitalskih provincija, ali je bilo potrebno još nekoliko vojnih pohoda da se pokore autohtona berberska plemena tog područja koja su se odupirala italskoj kolonizaciji. Jedan od najtežih je bio rat protiv Jugurte i njegovih Numidana, koje je nakon višegodišnjeg ratovanja pokorio Gaj Marije 105. g. pr. n. e. 70. g. pr. n. e. se od provincije Afrike izdvaja Mauretania koja zauzima zapadni dio Tunisa.

Snažna kolonizacija i urbanizacija Tunisa tekla je paralelno s otporom domaćeg stanovništva, a to često iskorištavaju i vojni zapovjednici. Jedna takva epizoda dogodila se 238. g. pr. n. e. u Tisdruntu: pobunjenici protiv cara Maksimina su proglasili za novog imperatora 81-godišnjeg prokuratora Marka Antonija Gordijana (poznat zatim kao Gordijan I Afrički). U Rim je poslana delegacija Senatu za priznanje novog cara, ali prije nego što se uspjela vratiti s pozitivnim rješenjem, Kapelijan, guverner Numidije, ostavši vjeran Maksiminu, krene prema Kartagi i porazi Gordijanovu sina i suvladara Gordijana II. Stari car počinu samoubistvo nakon vladanja od samo 21 dana.

Prvi veći progoni kršćana počinju sredinom 3. st., za Trajana Decija, a 258. g. je Ciprijan, vođa kartaških kršćana, doživio martirij. Persekucije dolaze do vrhunca za vladavine Dioklecijana, ali se već 313. g. Milanskim ediktom liberaliziraju pitanja vjere. Kršćanstvo će u Sjevernoj Africi karakterizirati veliki broj biskupija (gotovo svako manje i veće gradsko središte bit će središte episkopa s pravom krštenja). Tako će Sjeverna Afrika postati najgušća kršćanska pokrajina rimske države, ali heterogenog sastava raznih shizmatičnih struja koje će se međusobno boriti do dolaska Arapa. U Kartagi je neko vrijeme boravio Augustin (prije nego je postao biskupom Hipona).

Od 439. do 533. g. Tunisom vladaju Vandali, germansko pleme pokrenuto u velikoj seobi naroda 4. st. Oni preko Iberskog poluotoka prelaze u Afriku i osvajaju Kartagu, odakle 455. kreću u pohod na Rim. Genzerikovi nasljednici (Hunerik, Guntamund, Trazimund, Hilderik, Gelimer) svojom neslogom dovode do jačanja pozicija kršćanskog stanovništva, a Justinijan, u želji da zavlada područjima kojima je nekada vladao Rim, organizira vojnu ekspediciju i napada Tunis, osvajajući ga. Ubrzo nakon toga Bizant biva suočen s novim seobenim valom, ovaj put Arapa koji 640. g. osvajaju Egipat, a već 647. su u Tunisu. Kartaga doduše pada tek 698. g., ali islam prodire u srž zemlje već ranije (670. g. Okba osniva Kairouan, koji će postati centar islama u Sjevernoj Africi). Kršćanstvo se još neko vrijeme održava, ali samo sporadično. Berberska plemena su pružila otpor islamizaciji, i njima je uspjelo da do današnjih dana sačuvaju svoj etnički identitet.

KARTAGA. Rimska Kartaga je osnovana nakon Cezarove kampanje u Africi 47–46. g. pr. n. e., iako su rimski kolonisti naselili okolicu razorenog grada već krajem 2. st. pr. n. e., kad je Gaj Grakho pokušao osnovati na tom mjestu *Colonia Iunonia*. Cezarova kolonija dobiva ime *Colonia Iulia Carthago*, a krajem 2. st. n. e.,

za vladavine dinastije Severa, porijeklom iz Afrike, dobiva pridjev *Felix*. August već početkom svoje vladavine jača novi grad slanjem većeg broja kolonista, te se Kartaga neprekinuto i nesmetano razvija do dolaska Vandala.

Rimska je urbanizacija zahvatila područje nešto sjevernije od punskog grada tako da je nekadašnja trgovačka i vojna luka ostala na periferiji. Vizuelnu dominantu predstavlja brežuljak Birsna na kojemu je u doba križarskih ratova sagrađena katolička katedrala. Areal grada bio je podijeljen u izdužene insule koje su tvorile četverokut koji je na sjeverozapadnom uglu koso odsječen zbog konfiguracije terena. Veći je dio površine još uvijek neistražen, djelomično kao posljedica moderne urbanizacije, ali su na svjetlo dana izašle monumentalne građevine karakteristične za rimsko urbanističko tkivo: amfiteatar, cirk, te teatar i odeon koji koriste obronak istog brežuljka za smještaj polukružnog gledališta.

Prokonzulova se palača, centar provincijalne vlasti, smjestila ispod akropolnog brežuljka Birsna, a monumentalne Antoninove terme na samoj morskoj obali. Simetrični raspored termalnih prostorija slijedi klasičnu shemu: apoditerij, frigidarij, tepidarij, kaldarij, palestra. Dvije velike cisterne na periferiji gradskog areala (La Malga i Borj Jedid) bile su predviđene za sakupljanje pitke vode koja je velikim akveduktom tekla iz stotinjak kilometara udaljenog masiva Zaghuan, gdje je kaptiran snažan izvor koji i danas daje svježu pitku vodu. Divovski nimfej u obliku potkove s nišama na tri strane i bazenom na četvrtoj, otvorenoj strani, na tom mjestu sagrađen, svjedoči o važnosti koju su stanovnici antičke Sjeverne Afrike pridavali vodi.

Kult kartaških martira iz doba Dioklecijana (Ciprijan, Perpetua i Felicita) postaje osnovom jakog, militantnog kršćanstva, čija se arhitektura u samoj Kartagi manifestira monumentalnim bazilikama Damous el Karita, *Basilica Maiorum*, bazilika Sv. Ciprijana, Dermehova bazilika, uglavnom smještene izvan grada, cemeterijalnog, grobljanskog karaktera s mnoštvom grobova ukrašenih mozaikom.

THUBURBO MAIUS. Pored starijeg punskog naselja nastaje u 1. st. pr. n. e. *Colonia Iulia Thuburbo Maius*, te se dva dijela samostalno razvijaju do 128. g. n. e., kad car Hadrijan dodjeljuje autohtonom naselju municipalitet, čime se približava statusu kolonije. Već se za cara Komoda spominje se zajednička *Colonia Iulia Aurelia Commoda Thuburbo Maius*, a u 4. st. *Respublica Felix Thuburbo Maius*. Nakon upada Vandala grad je napušten, a Bizantinci održavaju samo manju vojnu postaju. Smješten na plodnoj ravnici, *Thuburbo Maius* se nalazi na sjecištu puteva prema unutrašnjosti, prema poljoprivrednim regionima viših predjela, odakle su se proizvodili do Kartage, najvećeg centra i najvećeg potrošača, kao i najveće izvozne luke. Najsnažniji građevinski zamah grad je doživio nakon stvaranja zajedničke kolonije za Komoda. Forum s uobičajenim sadržajima (kurija, trgovište) uokviruje kolonada korintskih stupova sa tri strane, dok se s četvrte diže Kapitol, sjedište vrhovnog državnog kulta. Hram sa tri cele bio je posvećen carevima Marku Aureliju i Komodu, a sagrađen je 168. g. priložima stanovnika punske i rimske

zajednice za prokonzula Slabija Julijana. Od ostalih spomenika u gradu treba spomenuti tzv. „Portik Petronijevaca“, gradsku tržnicu sagrađenu 225. g., te hram boga Baalita, koji svjedoči o miroljubivoj simbiozi dvaju svjetova, dviju kultura i vjera.

THYSDRUS. Arapsko naselje El Djem je okružilo dominantu srednjotuniske ravnice nepreglednih plantaža maslina – amfiteatar podignut za Gordijana III. Također na vrlo važnom čvorištu cestovnih komunikacija na pravcima sjever–jug i istok–zapad, *Thysdrus* je svoj uspon mogao zahvaliti i poljoprivrednoj proizvodnji u okolici, naročito maslina. Hadrijanov posjet gradu i njegova politika razvoja poljoprivrednih potencijala Carstva pridonijeli su naglom razvoju naselja koje se razvilo na punskim osnovama i koje se prvi put spominje za Julija Cezara. Stariji amfiteatar, sagrađen početkom 2. st. od nekvalitetnog tufa, nadomješten je sredinom 3. st. za Gordijana III novim, većim i monumentalnijim. Dovoljno velik da primi 40000 gledalaca, amfiteatar je bio eliptičnog oblika (osi borilišta su iznosile 65 i 39 m), a vanjski plašt je bio na lučnim konstrukcijama podignut na tri kata sa sistemom hodnika ispod gledališta kojima su posjetioci dolazili do svojih mjesta. Ispod borilišta je prolaz ukopan u tlo olakšavao manipulaciju divljim zvjerima potrebnim za borbe.

40 Gradski centar koji je gravitirao ovom amfiteatru zajedno sa širokim agerom nije istražen, ali je veći broj prigradskih luksuznih vila dao podne mozaike s rafiniranim likovnim kompozicijama, s motivima gladijatorskih borbi (blizina amfiteatra je svakako utjecala na izbor takvih motiva), dionizijskih svečanosti, alegorijskih prikaza (npr. godišnja doba i mjeseci), što svjedoči o bogatstvu posjednika rustične vile koja je bila centar gospodarstva.

SUFETULA. Smješten u polupustinjskom kraju, bez poljoprivredne perspektive, ovaj grad je došao do kolonijskog statusa zahvaljujući posredničkoj trgovini, sretnim smještajem na cesti koja je vodila iz Numidije na obalu zaljeva Velike Sirte. Spomenici arhitekture svjedoče o veličini grada koji se počeo razvijati paralelno s opadanjem nedalekog Tisdrunta nakon nesretne kratkotrajne Gordijanove vladavine. Kapitolij se sastoji od tri odvojena hrama, svaki posvećen jednom od tri vrhovna božanstva (Jupiter, Junona i Minerva), a podignut je za Antonina Pija. Srednji hram je smješten na visokom postamentu s kriptom u podnožju. Skromni ostaci velikog teatra djelomično smještenog na padini brežuljka iznad dubokog kanjona bujičnog toka (*wadi*) iskazuje klasičnu shemu kazališne zgrade s tri ulaza na scenu i razvedenom fasadom prema gledalištu. Kršćansko doba je posvjedočeno gradskom bazilikom s baptisterijem izvedenim od mozaičkih kockica.

MACTARIS. Punska faza grada je karakterizirana simbiozom s numidskom kraljevinom koju je i nadživjela nakon pada kartaške države pred rimskim legijama. Značajni ostaci tog doba: stele iz tofeta (kultnog prostora, svetišta) sakupljene su u lokalnom muzeju, a unutar rimskog grada se i kasnije dizao hram Hathor Miskar, punskog božanstva. Sporni proces romanizacije uvjetovao je relativno kasnu dodjelu

punog građanskog prava stanovnicima Maktarisa (Trajanov slavoluk na Forumu, podignut sredinom 2. st., svjedok je tog čina), a kratko vrijeme nakon podizanja Kapitola grad je uzdignut na razinu kolonije (oko 180. g.: *Colonia Aelia Aurelia Augusta Mactaris*).

Velike terme, podignute krajem 2. st., svjedoče o veličini Maktarisa u to doba, zahvaljujući razvijenoj proizvodnji žitarica, ulja i stoke. Međutim, već u 3. st. njegova moć naglo opada, uglavnom zbog čestih pobuna i nemira, te najprije kršćanskih progona, a zatim borbi između dvije najjače struje, ortodoksnih katolika i donatista. Okolica grada je bila gotovo potpuno nenaseljena između 10. st. (nakon upada ratobornog arapskog plemena Hilal) i 1890, kad je sagrađen moderni Mactar. O nekadašnjoj veličini grada danas svjedoče još i mauzolej porodice Julijevaca, ostaci amfiteatra, mauzolej Julije Benetate, shola kolegija tzv. Juvenesa, hramovi Libera Patera i Apolona i drugi spomenici.

BULLA REGIA. Pridjev *Regius* grad zahvaljuje kraljevskom sjedištu numidske dinastije koja je prethodila rimskoj vlasti (slično kao *Hippo Regius* – Augustinova biskupija – u susjednom Alžiru). Smješten na visoravni u sjeverozapadnom dijelu Tunisa, većim je dijelom danas neistražen, a od vidljivih spomenika se izdvaja teatar s gledalištem na umjetno građenim supstrukcijama u rimskom stilu gradnje, zatim veći broj gradskih vila koje zapremaju čitavu jednu četvrt i koje su karakteristične po podzemnom dijelu kuće: čitavi atriji s pobočnim prostorijama su ukopani ispod površine zemlje omogućavajući gospodaru lagodan život u umjerenoj temperaturi i izbjegavajući inače vrelu sjevernoafričku klimu. Bogati podni mozaici u tim podzemnim stanovima potvrđuju rezidencijalnost tih dijelova gradske kuće. Kasnija, kršćanska faza je ostavila nekoliko bazilika s podnim mozaicima i baptisterijem križnog oblika.

DOUGGA. Ranija punska urbanizirana jezgra je nosila ime *Thugga* i bila je jedan od centara numidske kraljevine. Jedan od najistaknutijih spomenika u blizini grada pripada kategoriji nadgrobnih spomenika: radi se o mauzoleju libo–feničkog princa Atebana iz 2. st. pr. n.e. i svjedoči o saživljavanju dvaju slojeva u zajednicu koja je dala jedinstveno kulturno nasljeđe kombinacijom orijentalnih i autohtonih elemenata.

Kao mnogi drugi gradovi unutaršnjeg Tunisa, Dougga započinje nagli uspon u 2. st. n.e., nakon posjete cara Hadrijana ovom dijelu Carstva. Hram kapitolijske trijade posvećen je i carevima Marku Aureliju i Luciju Veru (166. g.), a pored njega je tzv. Trg vjetrova s ružom vjetrova (12 imena lokalnih vjetrova) urezanom u kameno popločanje trga tik uz Kapitolij. Centralni gradski trg, Forum, postavljen je lateralno u odnosu na hram, radi racionalnijeg korištenja padine na kojoj je čitav grad podignut. Dobro sačuvani teatar je sagrađen 188. g. zaslugom Marcija Kvadrata, dok su kapitolijski hram podigli Lucije Marcije Simpleks i Lucije Marcije Regilijan. Hram božice Celeste (*Iuno Celestis* je nastala sinkretizmom sa starijom punskom božicom Tanit) podignut je zaslugom Rufa Gabinija Feliksa, koji je

postao *flamen Augustalis* za cara Aleksandra Severa čija je dinastija bila porijeklom iz sjevernoafričkog grada Leptis Magne. I drugi spomenici u gradu svjedoče o dostignućima jakih porodica Gabinija ili romaniziranih Marcija u gradu koji je dosta kasno (202. g. – za Septimija Severa) uzdignut na rang municipija. Zbog čestih nemira u borbama kršćanskih struja, Dougga je napuštena i prije dolaska Vandala, te su se stanovnici jednim dijelom sklonili u obližnji današnji Tebourouk. Bizantska vojska je u napuštenom gradu sagradila manju tvrđavu odakle je nadgledala promet u dolini.

UTICA. Grad je smješten na visoravni blizu obale, sjeverno od Kartage, a neko je vrijeme (između formiranja provincije Afrike i osnivanja Augustove kolonije u Kartagi) bio glavnim gradom pokrajine. U građanskom ratu Cezara i Pompeja ovdje se sklonio i poginuo Katon Mlađi, nazvan Katon Utički. Gotovo potpuno neistražena Utika još čeka na otkrivanje urbane strukture, ali nešto otkopanih privatnih kuća s mozaikom svjedoči o veličini grada koji je zasjenila Kartaga, administrativni i vojni centar provincije, pa i šireg područja Sjeverne Afrike.

42 Uspon i propadanje gradova Sjeverne Afrike u historijskom procesu prelaza od feničkog do arapskog doba tjera nas na razmišljanje o ulozi koju je antička civilizacija imala u kasnijoj, srednjovjekovnoj povijesti Evrope i mediteranskog bazena. Kasnije povijesne odrednice su u svakom slučaju usmjerile razvoj gradova, a činjenici da se u Sjevernoj Africi nije od 7. st. dalje nikada razvila urbanizirana civilizacija poput evropske možemo zahvaliti naše današnje poznavanje oblika, strukture i načina života antičkih gradova.

Robert Matijašić

PRIJEVODNI ELEGIJSKI DISTIH

I Uvodna napomena

U hrvatskoj je književnosti već ustaljena praksa da se stihovi i strofe iz klasične, grčke i rimske književnosti prevode u metru originala. Jedan je od tih klasičnih metara, točnije rečeno strofa, i elegijski distih. Iako je pokušaja prevođenja bilo i ranije (a i pokušaja pisanja pjesama u elegijskome distihu), ograničit ću se ovdje samo na prevođenje elegijskoga distiha u okviru tonske, odnosno akcenatske versifikacije, ili vremenski od godine 1864, kada je Adolfo Veber tiskao svoj članak *O hrvatskom heksametu*. S druge strane, ograničit ću se samo na prijevode iz antičke književnosti, a neću se osvrnuti na prijevode sa živih jezika (npr. na prijevod Goetheovih *Rimskih elegija*) niti na prijevode hrvatskih latinista (npr. na prijevod Marulićeve *Davidijade*).

II Elegijski distih

Elegijski je distih strofa složena od tri stiha: daktilskoga heksametra i dva pridušena hemijepa. Hemijepi su se stali osjećati kao jedan stih koji se naziva pentametar (Majnarić, 1948: 106–107). Upravo odmor (dijereza) iza trećega takta u pentametu ukazuje na to da je on postao združivanjem dva pridušena hemijepa. 43

Klasični se heksametar sastoji od šest daktila, od kojih je posljednji spondejski: posljednji je takt spondej ili trohej. Svaki se daktil u heksametu može zamijeniti spondejem. Rijedak je spondej mjesto petoga daktila (takav se stih naziva *στίχος σπονδευδίζων* ili *σπονδευιακός*, lat. *versus spondiacus*).

Dok se klasični heksametar osniva na pravilnom izmjenjivanju dugih i kratkih slogova, prijevodni se heksametar osniva na pravilnom izmjenjivanju naglašenih i nenaglašenih slogova. Zato naglasak kod našeg heksametra mora biti u jačini, tj. na početku takta.¹ U prijevodnom heksametu umjesto spondeja dolazi trohej koji je po broju slogova jednak spondeju.

Heksametar se čita isticanjem naglašenoga sloga u svakome taktu. To se isticanje zove iktus (udar), a u prijevodnom se heksametu podudara s naglaskom. Istaknuti (naglašeni) dio takta naziva se jačina, a neistaknuti (nenaglašeni) slabina.²

Shema našeg heksametra izgleda ovako:

–U(U) | –U(U) | –U(U) | –U(U) | –UU | –U
promjenljivi dio (daktili ili troheji)   nepromjenljivi dio (daktil + trohej)